

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

КУЧЕР ЛЮДМИЛА СЕРГІЙВНА

УДК 128

**ФЕНОМЕН СМЕРТІ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА
ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова
Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
професор кафедри культурології
Національного педагогічного університету
ім. М.П.Драгоманова
МЄДНІКОВА Галина Сергіївна

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ХАМІТОВ Назіп Віленович
провідний науковий співробітник
Інституту філософії Г.Сковороди НАН України

кандидат філософських наук, доцент
КУЛЬТЕНКО Валентина Павлівна
доцент кафедри філософії
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

Захист відбудеться «7» грудня 2010 року о 14.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова за адресою: 01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «4» листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К.Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема смерті належить до основних тем філософсько-танатологічного дискурсу, оскільки спрямована на розкриття найважливішого – буття людини та буття суспільства. Філософи різних часів, різних світоглядних спрямувань неодноразово наголошували на тому, що смерть є суттєвим ціннісним поняттям, яке має бути співвіднесене з іншими цінностями людського життя.

Феномен смерті, постаючи предметом дослідження як класичної, так і некласичної філософської антропології, належить до сутнісних характеристик людської екзистенції. Проблема смерті вимагає залучення та інтеграції різних методів і дисциплінарних підходів, і саме філософсько-антропологічний ракурс стає теоретико-методологічною основою для культурологів, психологів, істориків, етнографів, соціологів, політологів, правознавців.

У ХХІ столітті проблема смерті набуває особливої гостроти. Критично-рефлексивна переоцінка цінностей та традицій дедалі виразніше виявляється в нестійкості людського буття, втраті або відсутності сенсу, спричиняє у свідомості людини «екзистенційний вакуум» (В.Франкл), який призводить до фатальних наслідків, психічних розладів, самогубства. Людина намагається досягнути власні сутнісні сили, піддається впливові масової культури, масового споживання та масових стандартів.

У постіндустріальному західноєвропейському просторі виникло принципово нове ставлення до феномена смерті, пов'язане з його соціально-культурним контекстом: науково-технічними проектами, політичними стратегіями й економічними моделюваннями. Смерть утрачає статус індивідуальної, а постає суспільною проблемою, що пов'язана з можливістю знищення людини у війнах або природних катаклізмах. Проявляється й тенденція падіння цінності людського життя. Значний період цілеспрямованого витіснення даної проблеми як із індивідуальної, так і суспільної свідомості, приховування проблеми смерті в колі соціальних досліджень, сприяє виникненню умов світоглядної кризи індивіда, системної суспільної кризи. Ігнорування одного з найважливіших екзистенціальів людського буття, фактора розвитку культури й суспільства веде до руйнування соціальної системи та тотального нігілізму.

Філософського осмислення й систематизації потребують одержані останнім часом спеціальні експериментальні знання про смерть та вмирання в галузі медицини й психології. Залучення сучасних підходів, методів дослідження, наукової доцільності сприяє вивченню проблеми «конечності» людського буття як ціннісного виміру в соціально-філософському зрізі як зарубіжного, так і вітчизняного ментального поля. З розвитком ідей генної інженерії, мікрохірургії, імплантації, трансплантології, реаніматології та геронтології в працях Е.Кюблер-Росс, Р.Моуді, Дж.Річа систематизовано й проаналізовано навколосмертний досвід людей, які пережили стан клінічної смерті. Виникає потреба філософської концептуалізації нового ставлення до феномена смерті, яке дозволить зрозуміти місце і перспективу людини в сучасному суспільстві, культурі.

Особливо важливим у цьому аспекті є розгляд проблеми «життя-смерть» в українській філософській традиції, яка сприяє з'ясуванню особливостей розв'язання суттєвих екзистенційних питань у рамках етнонаціональної ментальності. Самовизначення української культури в загальносвітовому (зокрема, в європейському) контексті не може бути достатнім без вироблення власної антропологічної філософії, яка проектується на розв'язання цих питань, поставлених самим життям, у тому числі й ставленні до смерті, що впливає не тільки на формування духовного світу людини, але й на суспільство загалом.

Дане дослідження сфокусоване в аспекті європейської й вітчизняної філософської концепції, оскільки інші етнокультурні парадигми, передусім східна, вимагають кваліфікованих релігійно-етнічних оцінок, додаткового філософсько-історичного аналізу, які непередбачені метою і завданнями. Крім того, поширене на Сході вчення про метемпсихоз (переселення душ) обмежує роздуми про смерть. Між тим, питання про душу, так само, як і про спосіб земного життя людини, досить детально представлене в античній і особливо в середньовічній західноєвропейській і вітчизняній релігійній філософії.

Історія наукового опрацювання феномена смерті розпочинається з моменту створення моделей практик умирання в античності та середньовіччі. В античності проблема смерті осмислювалася в працях Аристотеля, Сенеки, Сократа, Епікура; у добу середньовіччя – Августина Блаженного, Фоми Аквінського, у добу Відродження – Данте, Дж.Пікко делла Мірандоли; у Нову добу – Т.Гоббса, Р.Декарта, Г.Лейбніца, Д.Локка; у період німецької класичної філософії – Г.Гегеля, І.Канта, Й.Фіхте.

У XIX столітті виникають нові підходи розуміння феномена смерті. У працях С.К'єркегора, Ф.Ніцше, А.Шопенгауера та інших доводилося, що смерть не підлягає раціональному освоєнню, тому що вона ірраціональна.

У філософській думці XX століття феномен смерті осмислюється в контексті соціокультурного середовища. М.Гайдеггер вважав, що ставлення до смерті індивідуалізує людину, оскільки смерть завжди «моя» смерть. Він увів у систему людської суб'єктивності фактор усвідомлення смертності. «Буття-до-смерті» робить людське існування справжнім, відкриває зміст його значення. Філософські розвідки А.Камю, Г.Марселя, Ж.-П.Сартра, Е.Фромма проблему сенсу життя осмислюють через наближення до межі смерті, обговорюють головні критерії людського існування – її укоріненість у смерті як непідвладної і фундаментально-трагічної основи людського буття.

У другій половині XX століття пріоритетними для вивчення даної проблеми стають праці французьких філософів Ж.Батая і Ж.Бодрійяра, де танатологічна проблема аналізується в контексті соціокультурної ситуації. Велике місце проблема смерті займає в працях Т.Адорно, Ф.Ар'єса, З.Баумана, П.Бергера, Г.Маркузе, А.Маслоу, М.Хоркхаймера.

Важливу наукову базу становлять праці М.Фуко, який присвятив ряд досліджень осмисленню стратегій і дискурсивних практик, що визначають становище сучасної людини в суспільстві й влади, яка для досягнення своєї мети маніпулює страхом смерті, притаманним кожній людині. Ж.Лакан переосмислив теорію З.Фрейда й пов'язав потяг до смерті з постійним об'єктом бажання.

У другій половині ХХ століття з'являється новий науковий напрям – танатологія, яка ставить за мету цілісний структурний міждисциплінарний підхід до розв'язання проблеми смерті. Філософській антропології в танатологічному дискурсі відведена одна з найважливіших, найцілеспрямованіших функцій – синтез онтологічного, гносеологічного підходів зі спрямуванням у духовний, етично-ціннісний вимір.

До найважливіших фундаментальних і методологічно значимих основ сучасної західноєвропейської філософської танатології можна віднести наступні концептуальні блоки: міфолого-етнографічний, історико-демографічний (А.Бремон, М.Вовель, М.Еліаде, Дж.Кембелл, Ф.Лебрюн, Є.Море, А.Тенеті); філософсько-антропологічний, екзистенціальний (М.Гайдеггер, Ж.Дерріда, А.Камю, Г.Марсель, Ж.-П.Сартр, К.Ясперс); психоаналітичний (З.Фройд, К.Юнг); соціально-філософський (Т.Адорно, Ж.Бодрійяр, М.Фуко, М.Хоркхаймер); клінічний (С.Гроф, Е.Кюблер-Росс).

Магістральними у вивченні проблеми смерті в російській філософській думці ХХ століття виступили дві наукові школи. Перша з них є експериментальною асоціацією танатологів Санкт-Петербурга (Центр танатологічних досліджень на базі Санкт-Петербурзького відділення Інституту людини Російської Академії наук і філософського факультету Санкт-Петербурзького університету), з філософсько-культурологічним альманахом «Фігури Танатоса»: «Символи смерті в культурі» (1991), «Філософські роздуми на тему смерті» (1992), «Тема смерті в духовному досвіді людства» (1993, 1995), «Мистецтво вмирання» (1988), «Цвинтар» (2001). Петербурзькі філософи в рамках постнекласичного філософського дискурсу працювали над проблемами: символи й образи смерті в сучасній культурі, взаємозв'язок теми смерті з проблемами свободи, смислу життя, посмертного буття людини. Феномен смерті поставав предметом дослідження філософських, релігійних, літературознавчих, мистецьких текстів у культурно-історичному просторі. У своїх «лабораторіях» науковці говорили про «метафізику смерті», «соціокультурні образи смерті», «мистецтво вмирання» на міждисциплінарному рівні.

Друга школа – Інститут танатології при Московському педагогічному державному університеті й Інституті танатотерапії (дослідники – І.Фролов, академік, директор Інституту людини РАН; В.Рабінович, В.Подорога). У їхніх працях аналізуються соціокультурні механізми осмислення й сприйняття смерті як в історичному, так і в сучасному контексті.

Питання біоетики, психології смерті й умирання, механізми психології старіння, соціології смертності населення висвітлені в працях В.Захарова, А.Іванюшкина, М.Єрмолаєва, А.Налчаджяна, С.Неретіної, Т.Покуленко, В.Попова, С.Роганова, В.Розіна, П.Тищенко, М.Уварова, М.Шенкао, Б.Юдіна.

У сучасній українській науковій філософській думці важливі проблеми життєвого світу людини та ставлення її до смерті як частини духовної культури розглядаються в роботах: І.Бичка, В.Губенка, Г.Івашкевича, О.Кирилюка, С.Крилової, С.Кримського, В.Малахова, В.Павлова, М.Поповича, В.Роменця, Н.Хамітова, В.Шинкарука.

Таким чином, проблема смерті як у зарубіжній, так і вітчизняній літературі переважно досліджувалася як історико-філософська, психологічна, експериментально-медична та соціальна проблема, та, на наш погляд, філософсько-антропологічний аспект проаналізований недостатньо.

Дане дисертаційне дослідження сфокусоване на осмисленні амбівалентності «життя-смерть» у рамках класичної й неklasичної філософської традиції. Концептуалізація феномена смерті людини в філософсько-антропологічному зрізі надає змогу зафіксувати нові теоретичні підходи, що впливають на механізм становлення індивідуальності. Бінарна онтологічна опозиція «життя-смерть» представлена як глибинний, метакультурний, гіперреальний атрибут сучасного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконувалася в межах наукових досліджень кафедри культурології Інституту філософії освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є осмислення й систематизація філософсько-антропологічного дискурсу аналізу феномена смерті як у традиційній культурі, так і сучасній філософській думці. Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити амбівалентність феномена «життя-смерть» в історико-філософському зрізі;
- проаналізувати причини та наслідки витіснення смерті з соціальної сфери в сучасному суспільстві;
- охарактеризувати специфіку світоглядних конструктів «життя-смерть» в українській філософсько-культурологічній думці;
- показати детермінантний вплив ментальних міфологем смерті на соціальні структури й культурну сферу буття;
- розкрити основні аспекти духовної самотрансценденції особистості через феномен смерті;
- визначити вплив феномена смерті на процес формування соціокультурного середовища;
- розглянути особливості осмислення проблеми смерті в сучасному мистецтві.

Об'єктом дослідження є феномен смерті та страху смерті людини.

Предмет дослідження – філософсько-антропологічний аналіз смерті як екзистенційної проблеми індивідуального й соціального буття людини в сучасному суспільстві.

Основними методами дослідження постають історико-філософський, який надає змогу розглянути генезис та історіографію проблеми смерті від античних часів до наших днів у європейській традиції; компоративний метод, що є актуальним при виявленні специфіки осмислення проблеми смерті в певні періоди розвитку філософської думки; феноменологічний метод, що полягає в розкритті поняття смерті як чинного феномена в бутті людини та в соціальному середовищі; герменевтичний метод, що передбачає проникнення в смислове значення феномена смерті в контексті культури, сприяє виявленню сенсів буття людини через її

відношення до смерті; структурно-функціональний метод основну увагу зосереджує на дослідженні соціальних процесів та явищ у контексті постсакральної бінарності «життя-смерть».

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- охарактеризовано особливості та рівень досліджуваності проблеми смерті в філософсько-антропологічних розвідках українських мислителів. Показано становлення й розвиток даного феномена як у минулому, так і в сучасній філософії. Доведено, що осмислення проблеми смерті у вітчизняній філософській думці відбувається в рамках релігійного, фольклорно-міфологічного, філософії космізму та науково-філософського підходів;

- обґрунтовано структуротворчу роль міфологем (міфологічної структури) «життя-смерть» у сучасному суспільстві;

- розкрито методологічний потенціал герменевтичної традиції аналізу феномена смерті: у філософських текстах (Г.Гадамер, П.Рікер); у структурі літературного сюжету (М.Бахтін, П.Біцилі, Ю.Лотман, О.Постнов);

- здійснено аналіз образу смерті в повсякденній свідомості та філософському дискурсі крізь призму сучасного мистецтва;

удосконалено:

- онтологічне розуміння феномена смерті, що визначається як одна з провідних тенденцій буття суспільства й буття людини в суспільстві;

- тлумачення в соціально-філософському аспекті проблеми страху смерті. У сучасному суспільстві відбувається порушення «символічного обміну» життя й смерті, що призводить до негативних наслідків у становленні суб'єктивності;

дістало подальший розвиток:

- осмислення в антропологічному зрізі проблеми смерті в філософсько-історичному аспекті;

- трактування смерті як феномена, що функціонує на індивідуальному, соціальному, цивілізаційному рівнях, по-різному осмислюється буденною й теоретико-філософською свідомістю;

- обґрунтування особливостей розуміння проблеми смерті як однієї з ціннісних форм людського буття сучасності.

Теоретичне й практичне значення роботи полягає в осмисленні особливостей феномена смерті як філософсько-антропологічної проблеми в сучасному суспільстві. Одержані в дисертації теоретичні положення можуть бути застосовані в роботі при викладанні таких дисциплін, як філософська й соціальна антропологія, соціальна філософія й культурологія, соціологія культури й соціальна психологія та інших гуманітарних галузей у підготовці загальних і спеціальних програм, лекційних курсів, семінарських занять для аспірантів і магістрів, а також для інших заходів у навчально-виховному процесі.

Результати дослідження можуть також упроваджуватись у психологічній та психотерапевтичній практиці, у розробленні соціальних програм, пов'язаних із рядом проблем, які виникають протягом життя й потребують допомоги фахівців, як-от: людей, які втратили сенс життя, мають суїцидальні нахили, соціальну апатію, невиліковно хворих, інфікованих на СНІД.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження, окремі його ідеї, були репрезентовані та обговорені на наукових семінарах, конференціях і конгресах: V Всеросійській науковій конференції «Сорочинські читання» (Москва, 2009); Міжнародній науковій конференції «Традиція і культура. Людина і Всесвіт. Всеєдність буття» (Київ, 2009); II Всеукраїнській науковій конференції «Кулішеві читання з філософії етнокультури» (Чернігів, 2010); III Міжнародній науковій конференції «Українська діаспора: проблеми дослідження» (Острог, 2008); Міжнародній науково-практичній конференції «Українсько-білоруські зв'язки: історія і сучасність» (Ніжин, 2008); «Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ» (Ніжин, 2007).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у п'ятих статтях у наукових фахових виданнях, зареєстрованих ВАК України з філософських наук і трьох тезах доповідей, опублікованих у збірниках матеріалів конференцій.

Структура роботи зумовлена логікою реалізації мети та завдань дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Список використаних джерел налічує 235 найменувань, у тому числі 10 іноземними мовами і складає 18 сторінок. Загальний обсяг дисертації – 200 сторінок, із них 182 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність та доцільність теми дослідження, сформульовано об'єкт, предмет, мету, проаналізовано стан опрацювання проблеми, визначено теоретико-методологічні принципи аналізу, завдання та структуру дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення та форми апробації результатів.

У **першому розділі «Феномен смерті як філософсько-культурологічне явище: концептуалізація проблеми, методологія»** розглядається проблема життя і смерті в історико-філософському дискурсі. Теоретичний аналіз феномена смерті поданий в аспекті західних і власне українських світоглядних конструктів.

У **підрозділі 1.1. «Феномен смерті як об'єкт історико-філософського аналізу»** на основі теоретичного аналізу наукових праць П.Гуревича, А.Демичева, В.Малахова, Т.Мордовцевої, В.Розіна, М.Шенкао розкрито суть проблеми смерті як фундаментально-онтологічної категорії в історії філософської думки. Феномен смерті розглядається в контексті історичних та культурних трансформацій, аналізуються основні концептуальні підходи проблеми «конечності», яка впливає на формування іманентних структур людського буття. Підкреслюється, що нові підходи осмислення феномена смерті особливо яскраво виявляють себе в перехідні етапи, коли відчувається ідейно скерований потяг до найбільш адекватних і плідних можливостей створення нової реальності на ґрунті старої культури, що, власне, є характерними і для сучасної епохи.

Розуміння феномена смерті в різні культурно-історичні епохи систематизується наступним чином:

– в античності в поглядах Аристотеля, Епікура, Платона, Сенеки, Сократа переважає онтологічний підхід до розв'язання проблеми, збагачений загостреним особистісним сприйняттям неминучості смерті в земному житті кожної людини;

– в епоху середньовіччя в працях Августина Аврелія, представників схоластичної філософії П'єра Абеляра і Фоми Аквінського стверджувалося, що лише шляхом усвідомлення власної смертності людина здатна сприймати життя як цінність. Ототожнення індивіда з померлим сприяло формуванню уявлення про небесний рай та реальне життя як утілення пекла;

– у новоєвропейській філософії у текстах Ф.Бекона, Р.Декарта, Т.Гоббса, Б.Паскаля, Б.Спінози, Д.Локка, П.Гольбаха, І.Канта, Г.Гегеля роль смерті в становленні моральних домінант через заперечення ідеї посмертного існування практично заперечувалася. Смерть переважно асоціювалася лише зі страхом. Причина такого ставлення до феномена «конечності» полягала насамперед у спрямованості думки того часу на активне раціональне освоєння навколишньої дійсності та в неможливості пізнати смерть засобами раціональності;

– у сучасних філософських дискурсах, визнаючи особливу значимість смерті, основний акцент спрямований на питання, пов'язані з проблемою взаємин танатосу й соціуму. Представники цього напрямку Ж.Батай, Ж.Бодрійяр, Ж.Дерріда, Ж.Лакан та М.Фуко сприяли виявленню й дослідженню причин витіснення смерті з сучасного суспільства.

Узагальнюючи результати дослідження, зроблено висновок, що на кожному історико-культурному етапі розвитку суспільства проблема смерті набуває свого специфічного трактування. Звернення до філософського аспекту смерті зумовлюється історичним феноменом виникнення уявлення про смерть та потойбічне життя, надає змоги заглибитися в психологічні витоки свідомості, що впливають на формування світогляду людини та на визначення власного сенсу життя.

У підрозділі 1.2. «Філософсько-антропологічні підходи осмислення проблеми смерті в українській традиції» здійснено ґрунтовний аналіз проблеми смерті українською філософською думкою, що відбиває особливості культурного розвитку українського етносу.

Вартий уваги той факт, що українська філософсько-антропологічна думка пропонує надзвичайно широкий спектр аналізу проблеми смерті.

У рамках релігійного досвіду (І.Вишенський, І.Копинський, П.Могила, К.Транквіліон-Ставровецький, Г.Сковорода) через концепцію християнської теології доводилося, що смерть не є злом, але наслідком зла, оскільки вона є виявами «тління», тобто розпаду людської природи, що має своїм джерелом гріхопадіння.

Фольклорно-міфологічний підхід (М.Гоголь, Леся Українка, М.Гримич), визначає феномен смерті як містико-трансцендентальну таємницю людського життя (М.Гоголь). Вибудовується лінійна спрямованість життя-через-смерть-до-життя, тобто дзеркальна симетрія між реальністю та потойбіччям, перегукується з біблійною схемою (смерть Христа є переходом до вічного життя) і первісними уявленнями про циклічність сущого на землі (Леся Українка, М.Гримич). Відтворення національної української моделі космогонії означає додаткове включення категорії «межових станів», які присутні в ідеї народження всесвіту.

Філософія космізму (В.Вернадський, Д.Чижевський, М.Умов) аналізує феномен смерті в єдиній системі світобачення, спрямовує світову філософсько-методологічну думку до справжнього синтезу науки та інших форм осмислення інформації про Універсум. У межах даної концепції наголошується на тому, що людина має прагнути не до підкорення собі природи, а до вдосконалення самої себе та до глибинного проникнення в таємниці Космосу не тільки засобами розуму, а й свободою волі та моральним удосконаленням, що роблять її свідомо чинним фактором космічного масштабу та значення.

У сучасній українській філософії проблема смерті розглядається як момент індивідуального життя, де людина, виходячи за межі свого одиничного «Я», котре в реальному земному існуванні має два елементи загальної світоглядної формули – народження та життя, досягає безсмертя внаслідок суспільно-продуктивної діяльності лише шляхом трансцендування (С.Крилова, В.Малахов, Н.Хамітов, В.Шинкарук) та віри в «Космічний Розум» (С.Кримський, М.Попович).

У підрозділі 1.3. **«Філософська традиція осмислення духовної самотрансценденції людини через феномен смерті як основа антропологічного підходу»** виділяється декілька підходів, що склалися в філософському дискурсі щодо аналізу феномена смерті як проблеми трансцендентного пізнання сутності буття поза його видимими гранями.

Розглядається екзистенційний підхід, за якого наближення до межі смерті виступає як онтологічна ознака людського існування. Дослідження даного феномена в цьому контексті ґрунтується на працях Ж.-П.Сартра, П.Тіллха, К.Ясперса. Зазначається, що в екзистенціалізмі трансценденція трактувалась як вихід індивіда за буденні межі буття й одночасно як акт самоствердження особистості у світі, що виступає необхідною умовою повноцінного функціонування свідомого індивіда. Кожен індивід намагається усвідомити своє існування як постійне прагнення до самовдосконалення. Категорія трансцендентного сприяє усвідомленню основного місця людини у світі, способу її реалізації, буття, смерті. Розуміння амбівалентності «життя-смерть» формує внутрішню гармонію, мікрокосм індивіда приводиться у відповідність зі споконвічними законами макрокосму.

Наступним філософським підходом до розгляду трансцендентності «конечності» буття є підхід, що пов'язаний із проблемою «межової» ситуації, яка загострює погляд на існування людини у світі, ставить питання про сенс та цінність її життя, про морально-духовну спрямованість. Акт трансценденції визначає людську природу, що постає усвідомленим прагненням виходу за свої межі, передати себе в «Інше».

Основна увага спрямовується й на проблеми «духовної смерті» в контексті самотрансценденції. Самотрансценденція – це символічне помирання індивіда під час «межової» ситуації, яка проблематизує смисл існування. Опинившись у «межовій» ситуації, людина, звільняється від усіх умовностей, зовнішніх норм, загальноприйнятих поглядів, які характеризують сферу «Ман», і таким чином уперше осягає себе як екзистенцію (К.Ясперс). Але для того, щоб духовно відродитися, потрібна нова трансцендентна опора, вічні цінності, які людина не може знайти лише спираючись на себе. Звідси й необхідність «духовної самотрансценденції».

Відзначається, що провідними ознаками особистості, що тяжіє до самотрансценденції, є потяг, що передбачає вихід людини із замкненого, герметичного світу «Das Man» (М.Гайдеггер), орієнтація на світ «Іншого» (М.Бубер, Е.Левінас), на Бога, де людина може знайти аксіологічну підтримку своїм учинкам і здобути справжню свободу (М.Шеллер, Г.Марсель, П.Тілліх), свободу, що несе в собі тривогу й тягар, який людина не може витримати (Е.Фромм «Втеча від свободи»).

Другий розділ «Смерть у системі соціокультурних відносин» присвячений філософському осмисленню феномена смерті як соціального чинника в традиційній культурі та сучасному суспільстві, де панує симулятивний образ смерті. Смерть виставляє свої замітники – знаки, «симулякри» – для регулювання соціального буття індивіда.

У підрозділі 2.1. «Ставлення до смерті як фактор формування соціальної реальності» основна увага зосереджується на смерті як феномена формування соціокультурного середовища, смислове навантаження якого продукує різноманіття ціннісних систем. У рамках соціально-філософської традиції смерть розглядається як внутрішня умова людського буття, яка була й залишається найважливішим зовнішнім фактором існування індивіда.

Феномен смерті в системі соціальних відношень розглянуто в рамках:

- соціологічної теорії. «Соціальна смерть» часто виступає як своєрідний період буття соціального суб'єкта, де смерть підбиває рухливість соціальної структури, вносить елемент невизначеності в життя суспільства, підводить підсумки фізичного та морального чинника особистості. «Соціальна смерть» постає як процес і результат самозаміни і/чи виключення суб'єкта з життя соціуму, значним чином детермінуючи його власною культурою й станом соціального континууму;
- теорії «творчого альтруїзму», заснованої на законі морального й релігійного протистояння соціальним катаклізмам. Соціально-політичним чинникам може протистояти тільки альтруїстична любов, духовні цінності людини (П.Сорокін);
- теорії «символічного обміну» (Ж.Бодрійяр), де через концепт «симулякра» досліджується порушений принцип амбівалентності: смерть не заміщує собою життя, а підміняє його за допомогою симуляції.

Наголошено на тому, що проблема осмислення смерті в соціокультурному середовищі займає значне місце в філософії ХХ століття. Смерть здійснює значний вплив на формування нашої самості, суб'єктивності, внутрішньої людської автономності, загострює почуття самоідентифікації й незамінності, перебуває за межами істини, тому не підлягає логічній рефлексії (Ж.Дерріда). Через проблему смерті розкриваються аспекти, на яких ґрунтується соціальна реальність.

У підрозділі 2.2. «Страх смерті як екзистенційна драма людського буття та використання його владою» розглядається страх смерті як природний інстинкт самозбереження, а також як соціально-історичний, культурно зумовлений феномен. Відзначено, що неможливо аналізувати проблему страху смерті поза контекстом загальної екзистенційної ситуації людини, оскільки усвідомлення індивідом «конечності» свого буття спрямовує особистість до пошуків вищих сенсів життя.

У сучасній секулярній картині світу відкидається сакральний, метафізичний шар буття, смерть людини означає абсолютне припинення її існування – тотальне

небуття. Це спричиняє два наслідки: смерть викликає страх і відчай (усвідомлення відсутності смислу буття), яким пронизана вся культура; оскільки людина стверджує свою самодостатність і покладається лише на власні сили («священного» в її ієрархії цінностей не існує), вона відкидає будь-які засоби духовно-морального вдосконалення, які могли б якимось чином обмежувати її егоїстичні бажання. Усвідомлення смерті – це єдина екзистенціальна ситуація, у якій найбільшою мірою виявляється суб'єктивність.

Страх смерті використовується владою для маніпулювання людиною. На основі аналізу витіснення соціумом смерті з поля зору особистості зазначається, що основною причиною цього є намагання влади контролювати феномен смерті для того щоб обмежити вплив смерті на процес формування індивідуальності людини. Страх смерті поширюється в суспільстві за рахунок ізоляції людини від природного буття, існує тільки в штучному техногенному середовищі. Наслідком цього є збільшення кількості людей з некрофільським, деструктивним типом характеру, а також розвиток процесу відчуження людини від своєї смерті. Наслідком такого відчуження є поширення уявлень про смерть як явище неприродне, випадкове й позбавлене будь-якого сенсу.

У підрозділі **2.3. «Міфологізація смерті як соціально-регулятивний механізм суспільного розвитку»** здійснено аналіз феномена смерті в аспекті міфологічного пізнання. Оскільки таємницю смерті неможливо пояснити за допомогою наукового знання, людина для розуміння суті буття та його прямування до смерті завжди зверталася до міфу, до віри в Абсолют. Міф переміщує свідомість із повсякденності в буття, розширює просторово-часові межі світонастанови, здійснює зв'язок у часі – теперішнього з минулим і майбутнім.

З позицій світоглядних архаїчних цивілізацій у міфологічних текстах, які стосуються світоглядного процесу, постають описи подій, які вказують на закономірну причину появи смерті у світі. Первісний синкретизм природи й людини зумовлював сприйняття смерті не як припинення існування чи перехід у небуття, а як перехід до іншого, нефізичного виміру буття. Первинно в житті індивіда домінував принцип неперервності. З іншого боку, смерть поставала переходом до вічного життя, обіцяного Богом.

Пошуки сенсу людського існування в десакралізованому просторі призводять до конструювання нових аксіологічних парадигм. Відбувається заміщення міфу на міфологеми. Міфологема в тематологічному її тлумаченні – це мотив, заснований на міфологічній архаїці та інтелектуалізований до моделі відображення реальності. Сучасне суспільство, виокремивши смерть як самодостатню сутність, як явище суто фізіологічне, фізичне, гранично загостило міф смерті, якого не знало архаїчне суспільство. Міфологема стає своєрідною формулою не лише сприйняття людиною довілля в усіх його вимірах, але й формулою комунікативного символічного засобу визначення зв'язку з універсальними цінностями, закодованими в міфотворчих актах, засобу гармонізації людини й природи, способу розуміння міфу як ключа до інтерпретації інших культурних явищ.

Міфологема смерті перетворюється в універсальну систему, в інструмент життя й влади. З одного боку, людство, поступово звільняючись від нав'язливих

догм та ілюзій, відшукує нові життєві орієнтири, намагається рухатися в напрямку до такого світогляду, у якому смерть може займати належне їй місце, не табуватися й не витіснятися зі сфери суспільної свідомості. З іншого боку, наявні досить небезпечні та з кожним порухом більш глобалізаційні тенденції до культивування примітивних цінностей, які нав'язуються ідеологією фрагментарності й споживацьким ставленням до життя й до світу загалом.

Отже, зміна стратегій змінює систему парадигми. Міфологема наприкінці ХХ століття постає в аспекті диверсифікації ідей. Одні концепції акцентують негативні, деприваційно-лімітовані властивості смерті, інші – позитивні, креативні.

У підрозділі 2.4. «Образ смерті в буденній свідомості та його роль в розвитку суспільства» обґрунтовано, що феномен смерті чинить значний вплив на формування вітальних установок людини в повсякденній свідомості.

Зазначено, що проблема смерті репрезентує людину перед самою собою, позбавляє її раціональної опори у світі. Від того, як індивід усвідомлює розуміння своєї смерті, залежить шкала його життєвих пріоритетів. Відмова визнання сенсу «небуття» багато в чому позбавляє змісту життя, орієнтує людину на занурення в тотальність повсякденного буття.

Повсякденний світ є герметичним, тобто закритим для розуміння вищих метафізичних шарів – сфери божественного, і поверхневим, де людина «перебуває на поверхні суцього» (О.Александрова), певним чином, не занурюючись у сутнісну глибину смислів. Таким чином, сприйняття світу перетворює навколишній світ і людей, що оточують, в об'єкти, речі серед речей, засоби для задоволення практичних потреб. Людина намагається приховати смерть, з одного боку, діяльністю, а, з іншого, – гедоністичними практиками, збільшуючи відчуження та «атомізацію» в суспільстві. Тільки в певних «межових ситуаціях» людина намагається усвідомити необхідність переростання свого повсякденного життєвого світу, розширюючи «горизонти» вгору – до божественного – і вглиб – до сутності речей.

Осмислення наявності «конечності» в буденній свідомості полягає в спробі «привчити» (Ф.Ар'єс) людину до смерті, позбавити її страху перед неминучістю кінця, який призводить до об'єктивної оцінки можливостей і усвідомлення необхідності кожної миті нашого перебування на землі.

Феномен смерті набуває нових проявів та статусів, використовує всі можливі трансформування тілесності з метою максимального продовження буття. Залучення високих технологій до індивідуального життя змінює ставлення суспільства до життя та значимості смерті, яка розглядається не як складник біологічного процесу, а як ствердження влади над природним і неминучим.

У сучасних умовах стають доступними дослідження так званих «проявів життя після смерті», зафіксованих експериментальним способом (Е.Кюблер-Росс, Р.Моуді, К.Озіз, Е.Харалдсон). Зміна тіла суб'єкта вже не перебуває в залежності від процесу вмирання, а людство, намагаючись ухилитися від незворотного кінця, трансформує бінарність «життя-смерть» за рахунок аксіологічного переважання ідеї життя. Формується образ молодої людини, її «модифікованого тіла», непідвладного смерті.

У третьому розділі «Феноменолого-герменевтичний дискурс аналізу проблеми смерті у мистецтві ХХ століття» сформульовано вихідні теоретичні

положення, які забезпечують тлумачення феномена смерті в філософській герменевтиці через проникнення в його смисл.

У підрозділі 3.1. «Проблема смерті у вимірі філософської герменевтики» розкрито смислове значення феномена смерті на основі герменевтичного підходу, який надає змогу глибше проникнути в сенсове значення та семантичні конотації танатологічної проблематики в контексті загальноєвропейської та вітчизняної культури.

Зазначено, що в центрі філософської герменевтики, яка виступає способом (само) розуміння, стоїть людина як певний феномен, що проявляється через складний комплекс взаємозв'язків з іншими людьми й світом. Герменевтичний підхід намагається вийти з обмежених у повсякденні безособових стосунків існування до можливостей самоусвідомлення, показує, що самовизначення особи здійснюється в перспективі розуміння буття в її відношенні до смерті («бутті-до-смерті»).

З позиції герменевтичного редукування проаналізовано феномен смерті як: а) феномен «наївної рефлексії», де рефлексія виступає як уявне буття, що визначене історичною екзистенцією (Г.Гадамер); б) непереборний спосіб буття кінцевої рефлексії (П.Рікер).

Феномен смерті, розглянутий через категорії тілесності, гри, тексту, стає новим інструментом розкриття реальності й досягнення істини в нескінченності саморефлексії думки. Танатологічна модель постає засобом дослідження структури сюжету як: герменевтична традиція, де образ смерті модифікується залежно від розвитку творчого світу автора – семантичний підхід (П.Біциллі, О.Постнов); проблема, що репрезентується при наявності універсальних інваріантних психічних структур, які впливають на свідомість людини – структурний підхід (Ю.Лотман); ідейно-тематичний рівень, який ґрунтується на традиції герменевтики; семантика образу смерті розкривається як «танатологічна поліфонія» – наративний підхід (М.Бахтін).

У підрозділі 3.2. «Філософські рефлексії життя і смерті в сучасному мистецтві» здійснюється аналіз феномена смерті на основі візуального мистецтва, оскільки в ньому не просто персоніфікуються образи смерті, поширені в індивідуальній і колективній свідомості, а візуальна культура стає основним простором осмислення їх. Образи танатологічної проблематики пов'язані з повсякденним життям і виражають соціальні й екзистенційні проблеми буття людини. У мистецтві відбувається життєво важлива процедура обміну значеннями, які постають соціальними конструктами й мають мінливий, залежний від часу й місця характер.

У ХХ столітті візуальна культура персоналізує образи смерті, відображає певні життєві й художні стереотипи мас, фіксує зміни сутнісних аспектів буття, пов'язаних із розумінням «конечності» сьогодні.

У сучасному світі образи смерті ірраціонально створені мистецтвом, стали предметом філософсько-антропологічного аналізу й найпродуктивніше виявили себе у творчості талановитих митців, серед яких – художники (Д.Херст, М.Мамсіков, А.Савадов, В.Сидоренко, Вікторія і Влад Юрашки, І.Чичкан); кінематографісти (І.Бергман, О.Балабанов, К.Муратова, О.Сокуров, С.Соловійов, Р.Хамдамов). У

дисертації виконано філософсько-мистецтвознавчий аналіз їхніх робіт. Кожен із митців, ламаючи загальновизнані стереотипи, осмислює образ смерті, об'єктивуючи його універсальними засобами, технічними та художніми новаціями, спираючись на герменевтичний підхід до задуму та реалізації твору.

Досліджуючи проблему амбівалентності «життя-смерть» у повсякденній свідомості та філософському дискурсі сучасного мистецтва, зазначено різноманітність, навіть суперечливість пошуків її представників. Головною ознакою все ж таки є екзистенційне спрямування, що надає змоги виявити емоційність, експресивність, конфліктність, трагедійність людського буття. Особливості художнього втілення в сучасному мистецтві виражають ставлення до смерті, що склалося на рівні буденної свідомості в сучасників і філософсько-антропологічних гуманітарних науках.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз теми «Феномен смерті як філософсько-антропологічна проблема сучасності» надає змоги дійти основного висновку: людина, яка не усвідомлює смислу й значення смерті, не зможе зрозуміти й цінності власного життя.

1. Ставлення до смерті як конкретної людини, так і суспільства сприяє самоідентифікації особистості. Екзистенціювання на межі буття дає змогу людині спроектувати свій саморозвиток, вилучивши перешкоди повсякденної розмитості. Осягнення «конечності» допомагає зосередитися на самому собі, згрупуватися у своєму протистоянні життєвому потоці й водночас, брати участь у ньому.

2. Танатос визнається філософською наукою як один із фундаментальних онтологічних конструктів практично в кожному культурно-історичному періоді. Визнання смерті важливим онтологічним елементом сприяє всебічному осмисленню місця смерті в структурі Всесвіту. У кожную історичну епоху мислителі по-різному оцінюють механізм дії феномена кінця на формування іманентних структур буття людини та суспільства, а також на аксіологічні наслідки цієї дії.

3. Філософсько-антропологічна концепція осмислення теми смерті у вітчизняній думці ґрунтується на розумінні буття людини як цілісного життєвого світу, який передує індивідуальному існуванню людини й визначає цінності її буття, уводить її в загальний контекст онтологічної цілісності всесвіту. Факторами впливу становлення специфічних, власне українських світоглядних конструктів на проблему смерті у філософській антропологічній традиції України були наступні підходи: а) релігійний (І.Вишенський, І.Копинський, П.Могила, К. Транквіліон-Ставровецький, Г.Сковорода); б) фольклорно-міфологічний (М.Гоголь, Леся Українка, М.Гримич); філософія космізму в) (В.Вернадський, Д.Чижевський, М.Умов); г) сучасні теоретико-методологічні моделі (С.Кримський, С.Крилова, В.Малахов, М.Попович, Н.Хамітов, В.Шинкарук).

4. Феномен смерті завжди осмислюється в контексті конкретно-історичної культури. Відсутність у соціумі системи, яка б допомагала людині не переходити межу зла, порушує одну з проблем морального занепаду, де відбувається духовна деградація сучасного суспільства. На фоні сучасної глобальної кризи одним із найголовніших проявів є масові загибелі людей у ході екологічних катастроф,

військових дій, терактів, де смерть утрачає особистісний характер. Відбувається відчуженість людини від смерті, яка перетворюється в соціальний акт. Головною причиною прагнення суспільства контролювати феномен смерті є намагання соціуму витіснити смерть із поля зору особистості, а отже, обмежити її вплив на процес формування людської індивідуальності.

5. Символічним аспектом смерті постає «духовна самотрансценденція», що переживається нею в ході «межової ситуації». Розуміючи своє особисте буття, людина здатна піднятися над самою собою, відійти від своєї емпіричної природи, вийти з неї, трансцендуючись за межу даності. Символічна смерть спрямовує індивіда зі сфери існування в повсякденному, профанному світі у світ сакральний, що репрезентує систему сенсів і цінностей для людини.

6. Радикальним проявом смерті виступає страх утрати себе, свого «Я», тіла тощо. Діалектика страху смерті й смислу життя – не факт неминучої смерті, що позбавляє життя людини її смислу, а, навпаки, відсутність у житті смислу є витокom страху перед смертю. Страх смерті, як метафізична проблема, сприяє утворенню екзистенційних потреб у індивіда, який, у свою чергу, визначає систему ціннісних орієнтацій і моделей поведінки в соціумі.

7. Міфологічна свідомість, що протистоїть раціональному підходу до проблеми смерті, забезпечує амбівалентність «життя-смерть» у суспільстві. Раціоналізація смерті перетворюється в універсальну систему влади, коли з життя відкидається згадування про смерть. Людство відшукує нові життєві орієнтири, намагається створити такі міфологеми як основу нового світогляду, у яких смерть повинна займати належне їй місце, не табуватися й не витіснятися зі сфери суспільної свідомості.

8. Феноменолого-герменевтичний аналіз проблеми смерті, спрямований на вихід із затемненого, загубленого в повсякденності безособових стосунків існування до світла справжніх можливостей самотуття, засвідчує, що сенс турботи розкривається, передусім, у перспективі історичного самовизначення особи як буття до власної смерті, «буття-до-смерті» (М.Гайдеггер) та кінцевої рефлексії як непереборного способу буття (П.Рікер).

9. Сучасне мистецтво активно впливає на формування індивідуальної позиції щодо смерті особистості, створює танатологічні образи на основі світоглядної позиції як у ставленні до життя, так і до смерті. Мистецтво, виступаючи сферою концентрації культурних цінностей, виявляє в специфічній формі зміст буття та небуття як невловну мить між помиранням та не-життям, здійснюючи ретрансляцію естетичного феномена в соціокультурне життя. Спрямована на розкриття творчих можливостей людини візуальна культура прагне спровокувати інтелектуальну співучасть глядача, розбудити буденну свідомість, пропонуючи радикально новий досвід осмислення світу, зокрема через важливий екзистенційний феномен проблему смерті.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Кучер Л.С. Феномен смерті в повсякденній свідомості: філософський аналіз / Л.С.Кучер // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури. – К.: Міленіум, 2010. – №24. – С. 41–50.
2. Кучер Л.С. Феномен смерті як об'єкт історико-філософського аналізу / Л.С.Кучер // Вісник національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: Міленіум, 2010. – №2. – С. 23–28.
3. Кучер Л.С. Функції смерті у системі соціокультурних відносин / Л.С.Кучер// Культура і сучасність. – К.: Міленіум, 2010. – №1. – С. 49–54.
4. Король Л.С. Страх смерті як екзистенційна драма людського буття / Л.С.Король // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство, Культурологія. Філософія: зб. наукових праць / ред. рада: В.П.Андрущенко; М-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М.П.Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П.Драгоманова, 2009. – Вип. 22 (35). – С. 82–90.
5. Король Л.С. Міфологія смерті у філософському дискурсі / Л.С.Король // Практична філософія. – Київ: ПАРАПАН, 2010. – №1 (35). – С. 148–153.
6. Король Л.С. Концепт «Смерть» в українському культурогенезі / Л.С.Король // Література та культура Полісся. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2008. – С. 259–266.
7. Король Л. Трансцендентність феномену «смерть» в культурі модернізму / Л.Король // Український вимір: зб. матеріалів III Міжнародної наукової конф., [«Українська діаспора: історичні пошуки, еміграційні явища, культурно-мистецькі набутки, функціонування наукових установ»], (Ніжин, 30-31 травня, 2007 р.) / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Ніжин: Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 2007. – Вип. 6. – С. 143–145.
8. Король Л. Філософська танатологія та сучасні міфи пізнання / Л.Король // Український вимір: зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конф., [«Українсько-білоруські зв'язки: історія і сучасність»], (Ніжин, 23-24 травня, 2008 р.) / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги». 2009. – Вип. 2 (7). – С. 91–94.

АНОТАЦІЇ

Кучер (Король) Л.С. Феномен смерті як філософсько-антропологічна проблема сучасності. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – Київ, 2010.

У дисертації здійснюється філософсько-антропологічний аналіз феномена смерті в сучасному суспільстві. На основі вивчення наукових джерел та сучасних теоретико-методологічних підходів, з урахуванням нагромадженого досвіду

розуміння даної проблеми класичною й некласичною філософськими традиціями в дослідженні ініційовано пошук осмислення феномена смерті в сучасних умовах, його ролі й статусу в філософській антропології.

З'ясовуються особливості інтерпретації проблеми смерті в українській філософській думці, яка розглядає буття людини як цілісний життєвий світ. Проблема смерті передувє індивідуальному існуванню особистості й визначає цінності її буття, уводячи її в загальний контекст онтологічної цілісності.

Обґрунтовується положення, згідно з яким сучасне суспільство, створюючи систему соціального контролю над смертю, намагається витіснити смерть з поля зору індивіда, обмежити її вплив на процес формування людської індивідуальності.

Розкрито методологічний зміст танатологічної проблематики в аспекті герменевтичної традиції, де феномен смерті розглядається не лише як фізичне завершення життя, а постає основою створення нових міфологем амбівалентності «життя-смерть» в сучасній культурі.

Досліджено філософське розуміння проблеми смерті в сучасному мистецтві, яке, виступаючи сферою концентрації культурних цінностей, виявляє в специфічній формі зміст буття й небуття як невлону мить між помиранням та не-життям.

Ключові слова: смерть, амбівалентність «життя-смерть», міфологеми смерті, межа буття, танатологія, страх смерті, симулякри смерті.

Кучер (Король) Л.С. Феномен смерти как философско-антропологическая проблема современности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 – философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова – Киев, 2010.

Диссертация посвящена философско-антропологическому осмыслению феномена смерти в современном обществе. Проблема смерти рассматривается в мировозренческом контексте в современной культуре. В философии XX – XXI столетия сложилось двойственное отношение к феномену смерти. С одной стороны, смерть рассматривается экзистенциальной философией в контексте становления индивидуальности в пограничных ситуациях, а с другой стороны, смерть в постмодернистской философии представлена не на конкретном, а на абстрактном уровне.

Проанализована специфика осмысления амбивалентности «жизнь-смерть» в украинской философской традиции, которая рассматривает бытие человека как целостный жизненный мир, который предшествует индивидуальному существованию индивида и определяет его отношение к жизни. Анализ проблемы смерти свидетельствует, что отношение к смерти зависят от конкретно-исторических, социальных, ментально-этнических моментов.

В работе обращается внимание также и на символическом аспекте смерти – «духовной самотрансценденции», которую обозначает как возрождение человека, переживаемое им в ходе «пограничной ситуации». Осознавая свое личное бытие, человек способен подняться над самим собой, отойти от своей эмпирической природы, выйти из нее, трансцендируя за предел данности. Символическая смерть

и возрождение направляют индивида из сферы существования в повседневном, профанном мире в мир, где присутствует сфера сакрального, представляющая систему смыслов и ценностей для человека.

Исследуется влияние проблемы смерти на социальную реальность, где смерть выступает регулятором как природного демографического фактора, так и корелятором развития социальной и духовной жизни общества. Аргументированно, что установление тотального контроля над смертью позволяет социуму не только ограничивать демократию в обществе, но и усиливать его влияние на становление особенностей духовного мира человека. Поскольку в современной секулярной картине мира отбрасывается сакральный, метафизический слой бытия, смерть человека означает абсолютное прекращение существования – тотальное небытие. Это приводит к двум последствиям: смерть вызывает страх и отчаяние (осознание отсутствия смысла бытия), которым пронизана вся культура. В то же время отмечается, что социальная среда базируется на страхе смерти и разных его формах. Это главный аспект, с помощью которого можно манипулировать индивидуумом и таким образом строить общественный порядок.

Отмечено, что в качестве важной тенденции репрезентации смерти в общественно-культурном и индивидуальном сознании выступает мифологема смерти, которая постаёт как универсальная система, инструмент жизни и власти. Мифологема смерти в социальном контексте направлена на максимальное блокирование, вытеснение темы смерти и умирания из внутреннего жизненного потока человеческого существования; только философский и художественный дискурс воссоздает смерть как внутреннее жизненное событие и наделяет ее значимой функцией.

Феномен смерти рассматривается в герменевтическом аспекте, где смерть – это не только физическое завершение жизни, а основа создания новых мифологем амбивалентности «жизни-смерти» в современном обществе.

Анализируются образы смерти в современном искусстве, которое выступает в качестве сферы концентрации культурных ценностей, выявляет в специфической форме содержание бытия и небытия как неуловимое мгновение между умиранием и не-жизнью.

Ключевые слова: смерть, амбивалентность «жизни-смерти», мифологемы смерти, граница бытия, танатология, страх смерти, симулякры смерти.

Kucher (Korol') L.S. Death phenomenon as a philosophical-anthropological problem of contemporaneity. – Manuscript.

PhD dissertation, speciality 09.00.04 – philosophical anthropology, culture philosophy National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov – Kyiv, 2010.

The philosophical-anthropological analysis of the death phenomenon in the current society is realized in this dissertation. The research initiates the search of death phenomenon sense in present conditions, its role and status in the philosophical anthropology based on the scientific sources studying and current theoretical-methodological approaches, the accumulated experience of this problem understanding according to classic and non-classical philosophical traditions.

The peculiarities of death problem interpretation in the Ukrainian philosophical conception, which considers an individual's existence as an integral world of life are found out in it.

The principle according to which the current society, setting up the system of social control over the death, tries to force out the death out of individual's sight, to limit its influence over the process of person's individuality forming is proved here.

The methodological content of tanathologic problems in the aspect of hermeneutical tradition where the death phenomenon is considered not only as a physical life completion, but it rises as a basis of forming new mythologems of ambivalency «life-death» in the current culture is revealed in this dissertation.

The philosophical understanding of death problem in modern art, which discovers in the specific form, the matter of existence and non-existence as an elusive moment between dying and non-living is investigated here too.

Key words: death, ambivalency «life-death», mythologems of death, existence limit, tanathology, death fear, death symuliakrs.